

PROLÓGUS A KISEBBSÉGVÉDELEMHEZ: A KISEBBSÉGEK ÉS A KISEBBSÉGVÉDELEM ÉRTELMEZÉSE - SZEMELVÉNYEK AZ UKRAJNAI LENGYEL ÉS MAGYAR KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETÉBŐL

1 Bevezetés

A kisebbségvédelemmel foglalkozva elsőként meg kell határoznunk a kisebbségek evidenciaként kezelt fogalmát, nevezetesen, hogy kiket tekintünk e csoport tagjainak és melyek azok az értékek, amelyek védelme érdekében a jog eszköztárához kívánunk nyúlni.

A kisebbség fogalmának meghatározására a nemzetközi jogban a mai napig nem született egységes definíció. Nem véletlen, hisz számos tényezőtől függ, hogy a jogalkotó mely lényegesnek ítélt vonások mentén kíván védelem alá helyezni egy adott társadalmi csoportot, vagy melyek mentén nyújt nekik többletjogosultságokat. A definiálás egyik problematikus pontja, hogy szinte lehetetlen valamennyi állam és kisebbsége viszonyát ugyanolyanként értékelni, valamint az, hogy a szuverenitásukat nagy mértékben érintő kérdéseket a nemzetek belső ügyükként kívánják kezelni, így nehézséget okoz egy-egy olyan meghatározás elfogadása, amely lényegi kérdésekben képes lenne keretek közé szorítani az államokat. A nemzetközi egyezmények számát tekintve tehetünk olyan megállapítást, hogy a *res ipsa loquitur* szabály is helytállni látszik, azonban figyelembe véve a definíciók sokszínűségét és rugalmasságát az egységes jogértelmezés és jogalkalmazás elősegítése szempontjából – valamint annak érdekében, hogy a kodifikációs folyamatok meddő vitába ne torkolljanak – nem elhanyagolható aspek-

* Jogász, doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, veronika.illes@hotmail.com.

tusa a védelemnek az egyhangú definíció megteremtése (nem állítva ezzel, hogy a definiálás előrébb való feladat, mint maga a kodifikáció).¹

2 Fogalmi megközelítés, osztályozás

A legfontosabb kérdések, amelyeket a fogalom meghatározásakor fel kell tennünk, hogy mely jellemzők megléte esetén tekintünk valamely közösséget kisebbségnek. Ennek mentén haladva egyaránt figyelemmel kell lennünk a szubjektív és objektív tényezőkre.

A kisebbség fogalmának definiálásakor a legelterjedtebb meghatározás Francesco Capotorti nevéhez fűződik, mely a következőképp hangzik:

„Kisebbség az a csoport, amely számát tekintve kisebb, mint az állam lakosságának többi része, nincs domináns helyzetben és amelynek tagjai olyan etnikai, vallási vagy nyelvi sajátosságokkal rendelkeznek, amelyek megkülönböztetik őket a lakosság többi részeinek sajátosságaitól és összeköti őket a kultúrájuk, hagyományaik, vallásuk és nyelvük megőrzésére irányuló szolidaritás érzése.”²

Capotorti definícióján túl érdemes utalni az 1201 (1993)-as ajánlására, mely az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményt volt hivatott kiegészíteni. Eszerint:

„[...] nemzeti kisebbség alatt az embereknek egy államon belüli olyan csoportja értendő, amelynek tagjai:

¹ Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Pro minoritate könyvek, Budapest: Osiris Kiadó. 1996. 36–40.

² Capotorti, Francesco: *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. UN. Centre for Human Rights - Subcommission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. Special Rapporteur to carry out a Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. Human rights study series. New York: United Nations. 1979, 96.

- a) ennek az államnak a területén laknak és annak állampolgárai,
- b) régi, szilárd és tartós kapcsolatot tartanak fenn ezzel az állammal,
- c) sajátos etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi jellegzetességekkel rendelkeznek,
- d) kellően reprezentatívak, bár számszerűleg kisebbségben vannak ezen állam egy körzetének lakossága körében,
- e) arra törekednek, hogy közösen megőrizzék azt, amiből közös identitásuk fakad, nevezetesen kultúrájukat, hagyományait, vallásukat vagy nyelvüket.”³

Jelen értekezés során a Capotorti féle definícióból indultunk ki, mely meghatározást részeire szedve körvonalazódnak előttünk az objektív és szubjektív elemek. Előbbiek közé tartoznak az *etnikai, vallási vagy nyelvi sajátosságok*, melyeket észrevehetjük az 1201. sz. ajánlásban is.

2.1 Objektív faktorok

Capotorti értelmezésében az *etnikai* fogalom szerepel, amely mellett visszatérő a *faji, nemzetiségi, vagy nemzeti* meghatározás. Ezek alkalmazásában gyakori a következetlenség. A faj biológiai értelmezése szerint minden ember egy fajhoz tartozik, nemzetközi jogi, társadalmi megközelítése esetén pedig valamely származásból adódó fizikai különbözőségek alapján történő kategorizálást értünk alatta. Az EU Kvalifikációs Irányelve szerint, melyet a magyar jogrendbe a 2007. évi LXXX. számú törvény 64. § (1) bekezdése ültetett át „[...] a faj fogalma magában foglalja különösen a bőrszín, származás, illetve meghatározott etnikai csoporthoz való tartozás szempontjait”.⁴ Közbe kell vetni, hogy vannak meglátások, melyek szerint bár mindezek érvényesek,

³ Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 1201. (1993) ajánlás az Emberi Jogok Európai Egyezménye a kisebbségi jogokra vonatkozó kiegészítő jegyzőkönyvvel kapcsolatban.

⁴ 2007. évi LXXX. számú törvény a menedékjogról.

mégsem elégségesek a faji különbségtételhez, mivel a rasszok között nincs nagy biológiai különbség, ez is inkább egy, a társadalom által konstruált kategória és végső soron maga „[...] az adott társadalom – a többség és a kisebbség is – definiálja, hogy ki melyik fajhoz (rasszhoz) tartozik”.⁵ Az etnikai csoportok lényegének visszatérő eleme a közös kulturális identitás, amely a történelmileg kialakult összetartozástudattal rendelkező azon népcsoportokra jellemző, amelyek számszerű kisebbségben vannak az adott államban. Ezt rendszerint oly módon határolják el a nemzeti kisebbségtől, hogy ez utóbbi esetében kiemelhető egy olyan állam, anyaország megléte, amely tagjának tartják magukat, vagy legalábbis egy határokon átívelő összetartozás-tudat köti őket össze az adott nemzettel. Specifikumai ezeknek a közösségeknek, hogy az anyaországban élőkkel azonos történelmük, kultúrájuk, nyelvük van, és adott esetben egyes területek elszakadását követően kerültek kisebbségi helyzetbe, így a földrajzi távolság sem jelentős, társadalmi szerkezetük pedig jellemzően teljes (annak függvényében, hogy ezeket nem csonkították-e meg kisebbségi helyzetbe kerülésüket követően). Ez a fogalom a kelet-közép-európai jelenségre jellemzőket írja le.⁶ Abban az esetben, ha a *nemzetet* a francia felfogással egyetértésben az állampolgárok közösségének tekintjük (Sieyès 1789. januári röpiratában olvashatjuk, hogy a nemzet nem más, mint „közös törvények alatt élő és azonos törvényhozás által képviselt állampolgárok együttese”)⁷ ad absurdum nem beszélhetünk nemzeti kisebbségről sem. Anthony D. Smith definíciójára⁸ támaszkodva – amely szerint a nemzet alapja többek között a közös történelmi és kulturális örökség – és különös figyelmet szentelve a közép- és kelet-európai államoknak láthatjuk, hogy jelen országok esetében a nyelvi és kulturális összetartozásnak erős nemzetalkotó szerepe van, így nem kezelhető evidenciaként, hogy az állam és nemzet határa egybeesik. Nemzetnek

⁵ Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó. 2006. 256–259.

⁶ Kiss Gy. Csaba: Vázlat a nemzeti kisebbségről. In: *Educatio* 1993/2. 173–178.

⁷ Bihari Mihály: *Politológia. A politika és a modern állam. Pártok és ideológiák*. Budapest: Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó. 2013.195.

⁸ Smith, Anthony D.: A nemzetek eredete In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Rejtjel. 2004, 206–209.

az angolszász, és francia értelmezésben az államokat tartják, így a nemzetiségeket etnikumokként határozzák meg, mivel azonban jelen tanulmány során tárgyalt kisebbségek a nemzetté válás folyamatából sem Lengyelország, sem Magyarország esetében nem zárhatók ki, és meglátásom szerint maga a nemzet sem kizárólag jelenlegi állampolgáira korlátozódik, így jelen írás során nem zárkozom el a nemzeti kisebbségek szóhasználatától.⁹

Ahogy Capotortinál is, szinte valamennyi nemzetközi jogi meghatározásban szerepel a *vallási kisebbség* fogalma, mely talán a legrégebbi válfaja a kisebbségeknek, tekintettel arra, hogy a múltban milyen erős volt a vallás identifikációs szerepe. A megkülönböztetés forrásának központi elemei ebben az esetben a meggyőződés, a vallásos szertartásokon való részvétel, adott esetben az ezektől való tartózkodás, vagy egyéb a vallásosság által megkövetelt tevékenység, véleménynyilvánítás, magatartásforma. A szintén sűrűn előforduló *nyelvi kisebbség* terminus többé kevésbé a nem a hivatalos nyelvet beszélők közösségét érinti, azonban ez általában további jellegzetességekkel is együtt jár, ami viszszavezet minket az etnikai és nemzeti kisebbségek fogalmához.

2.2 Szubjektív komponens

Ezen objektív tényezők kiegészülnek egy szubjektívvel, mégpedig az identitásválasztás szabadságával. Ennek alapja az összetartozás tudat megléte, vagy annak hiánya. E tényező korántsem elhanyagolható, sokkal inkább ez a jogvédelem kvintesszenciája. Szükséges a felismerés, hogy az egyén egy adott közösséghez tartozik, tartozhat, valamint az igény, hogy ennek része kíván lenni, a többségi társadalomtól megkülönböztető sajátosságait meg kívánja őrizni. Ezt Capotorti definíciójában a „*megőrzésére irányuló szolidaritás érzése*”. Így önmagában nem elegendő a fenti ténybeli elemek megléte, azaz, hogy számukat tekintve kevesebben vannak, továbbá nem domináns a szerepük, és olyan

⁹ Kiss Gy. Csaba: Nemzet, függetlenség, Közép-Európa. In: *Hitel* 28. évf. 2. 2015. február 110–115.

sajátosságokkal rendelkeznek, amelyek megkülönböztetik őket a többi lakosságtól. Visszatérve a nemzeti kisebbségek fogalmára, ennek *sine qua nonja* éppen az összetartozástudatban van.

2.3 Kisebbségek csoportosítása

A kisebbségek fenti tagolásán kívül más kategóriák szerint is osztályozhatjuk őket. Vizsgálatukat megközelíthetjük létszámuk, földrajzi elhelyezkedésük és identitásuk felől. Létszámuk tanulmányozásakor Kiss Gy. Csaba munkásságát alapul véve két szemszögből is megközelíthetjük a kérdést. Beszélhetünk egyrészt abszolút másrészt relatív nagyságról. Az előbbi azt tárja elénk, hogy a nemzetiségek milyen létszámban vannak jelen az adott országban, míg a másik arra világít rá, hogy az adott állam teljes népességéhez képest, ez milyen arányt jelent. Az ukrainai lengyelek esetében az első 1959. évi és a szovjet éra alatti utolsó, 1989-es népszámlálási adatok alapján csaknem megfeleződött a lengyelek száma, míg a magyarok esetében kisebb növekedést is észrevehetünk (lásd 1. sz. táblázat). A nemzetiségek relatív száma mindkét kisebbség esetében csökkent, és míg ez a lengyelek esetében érthető, tekintettel a konstans redukcióra, a magyarok esetében növekedés ellenében történt. Míg 1959-ben a 41 milliós összlakossághoz képest a lengyelek a népesség 0,87%-át, a magyarok a 0,34% -át alkották, addig 1989-re előbbieik csak a 0,42%-át utóbbiak pedig 0,31%-át.

1. táblázat: lengyel és magyar nemzetiséget érintő népszámlálási adatok Szovjet-Ukrajnában 1959-2001

Népszámlálás éve	Lengyelek abszolút nagysága ¹⁰ (fő/ezer)	Lengyelek relatív nagysága	Magyarok abszolút nagysága ¹¹ (fő/ezer)	Magyarok relatív nagysága	Ukrajna összlakossága (fő/ezer) ¹²
1959	363,3	0,86%	146,0	0,34%	41,869
1970	295,1	0,62%	151,9	0,32%	47,126
1979	258,3	0,51%	158,4	0,31%	49,754
1989	219,2	0,42%	155,7	0,30%	51,706
2001	144,1	0,29%	151,5	0,31%	48,457
összesen	- 219000	- 0,57%	+ 5500	- 0,03%	+ 6,588

A rendszerváltást követően létrejött független Ukrajnában az első népszámlálásra 2001-ben került sor, melytől a lengyelek igen sokat vártak, hisz' abban bíztak, a szovjet időszakban manipulálhatták az adatokat és valójában a lengyelek száma legalább a kétszerese az eddig ismerteknek. A 2001. évi népszámlálás azonban drasztikus csökkenésről adott számot, hozzáteszem a demográfiai krízis egész Ukrajnát érintette. A lengyelség száma 1959-től több, mint megfeleződött, és 144,1 ezerre csökkent, és lassan 20 éves távlatból azt sem mondhatjuk, hogy a diktatórikus rendszer leomlásával, és a keleti lengyelség reneszánszával ez megváltozott volna. Mára azt láthatjuk, hogy asszimilációjuk visszafordíthatatlan irányt vett.¹³ Míg a lengyeleknél a beolvadás, és szórvány jellegű közösségük okozta folyamatos csökkenésüket, addig a magyarságnál nagyobb súlya volt az alacsony szaporulatnak és a kivándorlásnak. Kárpátalján a magyarság száma 2001-ben 151 ezerre tehető. Bár a magyarság esetében magasabb arányú csökkenést prognosztizáltak, mégsem volt olyan drasztikus mértékű, mint a len-

¹⁰ Eberhardt, Piotr: Ludność Polska na Białorusi, Litwie i Ukrainie według ostatnich spisów powszechnych In: *Roczniki Nauk Społecznych. Tom XXXIII, zeszyt 1 – 2005.* 145-163.

¹¹ Molnár D. István: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig.* Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram. 2018. 109.

¹² Вєукраїнський перепис населення. Letöltés helye: www.ukrcensus.gov.ua; www.database.ukrcensus.gov.ua, letöltés ideje: 2020. 11.01.

¹³ Eberhardt 2005, *i.m.* 158-163.

gyekek esetében. Ezt befolyásolta az is, hogy a politikai változásokkal, és az ezzel járó előnyökkel együtt a bizonytalan identitásúak, vagy olyanok, akik korábban félelemből más nemzetiségűeknek mondták magukat, továbbá nagy számban a cigányság is magyarnak vallotta magát az összeíráskor (ennek a következménye az, hogy a cigányság – közismerten magas szaporulata ellenére – lélekszáma a statisztikai adatok szerint csökkent).¹⁴ A szovjet időszak a két nemzetiségre különbözőképpen hatott, amit befolyásolt területi elhelyezkedésük, anyanyelvük, és még más tényezők is. Ennek megértéséhez a következő szempont vizsgálatához kell lépniünk, amely a földrajzi elhelyezkedés alapján osztályozza a kisebbségeket. A csoportosítás alapja lehet, hogy az adott kisebbség egy tömbben, vagy szórványosan helyezkedik el, illetve az is meghatározó, hogy a nemzetiség milyen távolságban él anyaországától. A két változat tökéletes leképeződését láthatjuk a tárgyalt kisebbségek vizsgálata során. Míg a lengyelek szórványban élnek, szinte valamennyi járásban kisebbséget alkotva, addig a magyarság zömében Kárpátalja területén egy tömbben helyezkedik el. Ezen felül a lengyel történelem vizsgálatakor azt is hozzá kell tenni, hogy a második világháború utáni Ukrajnában a lengyelek többségében nem azokon a területeken éltek, amelyek a II. Lengyel Köztársaság felbomlása után szakadtak le, hanem Lengyelország korábbi felosztása során kerültek kisebbségi helyzetbe, így a magyarokkal ellentétben asszimilációjuk jóval korábban megkezdődött (lokációjuk okai a második világháború éveiben történt népiirtásban, és az azt követő deportálásokban keresendők). Míg a lengyel nemzetiség száma az anyaországtól messzebb fekvő zsitomiri és hmelnickiji régiókban magasabb, addig a magyarság Ukrajnában tipikus határmenti kisebbség. Ezzel együtt a lengyelek esetében a szláv nyelvek hasonlósága is megkönnyítette a beolvadást, ami katalizátornak minősül az asszimiláció folyamatában. Hozzá tartozik ehhez, hogy az etnikai-nyelvi identifikáció vizsgálatakor arra lehetünk figyelmesek, hogy míg a lengyelek esetében azok közül akik 1959-ben lengyel nemzetiségűeknek vallották magukat csupán 19%-uk nyilatkozott úgy, hogy a lengyelt tartja anyanyelvének,

¹⁴ Molnár D. 2018, *i.m.* 109–127.

és ez a szám 1989-re 12,5%-ra csökkent, addig a magyarok esetében a magyar nemzetiségű és magyar anyanyelvű egyének száma szinte azonos volt, mind a szovjet rendszer előtt, mind utána. Kárpátalján a nyelvi nehézségek sem a vegyes házasságok számának növekedését eredményezték, nem úgy a lengyelek esetében, ahol a kevert nemzetiségű családokból születő gyermekek többségében a domináns nép nyelvét vették fel.¹⁵ A kommunista rezsim idejében az asszimilációt, és az elhagyatottság érzését növelte az anyaország és kisebbsége közötti kapcsolat hiánya, mivel a szocialista internacionalizmussal nem fért össze, hogy akár Magyarország, akár Lengyelország valódi gondoskodó anyaországgént viselkedhessen.

Abban, hogy milyen esélyei vannak egy nemzeti kisebbségnek a fennmaradásra, fontos szerepet játszik – és ez egyben vizsgálatunk következő pontja – az *identitás*. Az identitásokat erősségük alapján kategorizálva megkülönböztethetjük azokat a kisebbségeket, amelyek erős identitással rendelkeznek, és a bizonytalan vagy gyenge identitásúakat.¹⁶ Mind a lengyel, mind a magyar nemzetiséget górcső alá véve megállapíthatjuk, hogy környezetükben megkülönbözteti őket nyugati rítusú vallásuk a jellemzően pravoszláv vallású ukránságtól (vagy a ruszinok esetében görög katolikusúaktól). Jelen esetben észlelhetjük a nemzeti és vallási identitás összefonódását is, kiváltképpen igaz ez a lengyelekre, akiknél a vallásosságnak különösen erős szerepe van. Az identitás mentén történő elhatárolás során figyelmesek lehetünk egy olyan motívumra, hogy a nemzetiségek, amelyek azt követően kerültek kisebbségi sorba, hogy a modern nemzetállamok létrejöttek, erősebb identitástudattal rendelkeznek. Ez abszolút igaz a XX. században kisebbségi sorba került kárpátaljai magyarságra, amely egyben erős regionális tudattal is rendelkezik. Ezen kisebbségeknek sajátos a haza képe, és jellemzően kialakult egyfajta leszűkített hazához való ragaszkodás, amely adott esetben az igazi, régi haza egy letört darabkája, melyben az „ó haza” szimbolikus jellegűvé válik. Ez alapján „a haza nem ország, hanem az egykor volt igazi haza letört darabkája, egy szű-

¹⁵ Stępień, Stanisław (szerk.): *Polacy na Ukrainie. Zbiór dokumentów cz. 3. lata 1945-1991. T II. Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy. 2017. 7-50.*

¹⁶ Kiss Gy. 1993, *i.m.* 173-178.

kebb régió: a szülőföld, az a terület, ahol az ember saját hagyományai szerint él, ahol saját anyanyelvét használhatja, saját nemzetársaival alkot közösséget.”¹⁷

3 Államok és kisebbségeik viszonya

A nemzeti kisebbségek helyzete elválaszthatatlanul összekapcsolódott egyrészt azzal, hogy hol tart fejlődésében az adott állam, amelyben élnek, másrészt azzal, hogy milyen az államok közötti viszony, így érdemes röviden a nemzetközi kisebbségjog fejlődéséről is értekezni. A kisebbségek kérdése jellemzően érzékeny pontja az országoknak, mivel gyakorta a többségi társadalom képviselői szuverenitásukat, egységüket veszélyeztető kérdésként tekintenek erre.¹⁸ Ez az egyes országok esetén (különösen igaz ez Ukrajnára) a nemzetté válás nehézségével, a területi vitákkal, a létbizonytalansággal is összefügg. Kovács Péter ezzel összefüggésben a többség és kisebbség viszonyában kettős vagy kölcsönös frusztrációról beszél, Asbjørn Eide pedig odáig megy a gondolatban, hogy maga a kisebbségi lét is a frusztrált-ságból ered. Ez egyes kisebbségek esetén visszavezethető a korábbi dicső múlt, domináns pozíció elvesztésére, a másodlagos állampolgári helyzetbe kerülésre, az elszenvedett hátrányokra, és a kárpótlás elmaradására. Éppen ezen frusztráltság inverze fedezhető fel a többségi társadalom tagjainak viselkedésében, akik adott esetben korábbi elnyomott szerepükből kiválva sértésként élik meg a kisebbségek dicsőséges múltjának felelevenítését, mi több létalapjuk megkérdőjelezését, alsóbbrendűségük hangsúlyozását látják benne. Az ördögi kör pedig úgy alakul ki, hogy a domináns csoport, vagy annak egy része az előbbieket mentén területi egységének fenyegetettségét érzékelheti, ezért elutasít minden partikularizmust, félve a szeparatizmustól. Oka lehet e kibékíthetlenségnek, hogy a kisebbség részéről folytonos elégedetlenséget észlel a többség, amely adott esetben nem a kis lépések

¹⁷ Kovács Elemér: Így látjuk mi. A kárpátaljai magyarság értékrendje. In: *Kárpátaljai Szemle*, IV/6. 1996, 18–19.

¹⁸ Kiss Gy. 1993, *i.m.* 173–178.

elismerésének negligálásából, hanem azok valódi súlyának hiányából, vagy elmaradásukból erednek.¹⁹ Az elutasítás, a szélsőségekkel szembeni védelem hiánya, az elszenvedett – vélt, vagy valós – hátrányaik pedig inspirálhatják a kisebbségeket a radikalizálódásra – azzal, hogy Jászi Oszkár szavait idézve a folytonos ellentét „[...] a keserűség és a harag nagy tömegét halmozza fel a nemzetiségek lelkében. Ennek dacára a nemzetiségek nagy többségének lelkiállapota inkább a passzív rezignáció, mint a harcos gyűlölet.”²⁰ Bár Jászi Oszkár 1912-es művében ekkor a magyarországi kisebbségekről beszélt, ez éppúgy igaz lehet az általam példaként említett kisebbségek esetében is. A kisebbségvédelem, és a nemzetközi szervezetek állásfoglalásai igyekeznek ezeket az egymást követően gerjesztett indulatokat megszakítani, és itt találhatunk választ nemzetek felett álló jogközösség esetén akár még a büntudat enyhítésének igyekezetére is a kisebbségvédelmi intézkedéseken keresztül. Ennek a büntudatnak – amennyiben létezik – az alapja az, hogy a nemzetek feletti közösségek felismerték, és mégsem tudnak tenni a nemzetállamok működésének egyes diszfunkciói, korlátjai ellen, éppen azért, amiért a nemzetek szuverenitási kérdést csinálnak a kisebbség és az állam viszonyából. A kisebbség-többség viszonyában szintén meghatározó tényező a lojalitás kérdése, mivel az állam elköteleződést vár minden állampolgárától, így a kisebbségeitől is. Azonban a nemzet iránti hűség elsőségének ára van, ez pedig annak a feltételnek a megteremtése, hogy a kisebbségek biztonságban érezhetik magukat (bár még mindezek tudatában is csak *presumptio juris* marad hűségük, hozzáteszem, hogy a lojalitás bizonygatásának elvárása aligha illik a nemzetközi jog mai szellemiségébe). Összegezve az előbbi gondolatsort, abban, hogy a kisebbségek és az állam viszonya milyen, elsőrendű tényező, hogy biztonságban érzik-e magukat, és alapvető igényeiket kielégíti-e a jelenlegi rendszer.²¹ Erre már Jászi

¹⁹ Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Pro minoritate könyvek. Budapest: Osiris Kiadó. 1996. 36–40.

²⁰ Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása, és a nemzetiségi kérdés*. Budapest: NAP Nyomda. 1912. 480.

²¹ Kovács 1996, *i.m.* 36–40.

Oszkár 1912-es munkájában is rávilágított, amikor a nemzetiségi igényeket a következőképpen fogalmazta meg:

„A népnek a nemzetiségi kérdés egyszerűen jó és a nyelvén tudó közigazgatást és iskolát jelent. Az 'ő véréből' legyen a tisztviselő és a tanító. Ne bántsák a nyelvét és a szokásait. Ne basáskodjanak vele idegen emberek.”²²

Csaknem százötven évvel később sem mondhatjuk idejét múltnak ezen igényeket.

4 Kisebbségek és nemzetközi jogi védelmük kialakulása

A XXI. század első évtizedeiben is rácsodálkozhatunk arra, hogy milyen nehéz is az alapvető emberi jogokat, értékeket normatívvá tenni, és főként milyen nehéz ezeket realitássá változtatni. Az emberi jogok terén különbséget tehetünk az egyéni és kollektív jogok között. Míg előbbihez számos nemzetközi szerződés kötődik, addig utóbbit a jogalkotók marginalizálták, ami vélhetően arra az elképzelésre vezethető vissza, hogy a konfliktusokat az egyéni emberi jogok biztosítása önmagában megoldja. Ezek a védendő értékek túlnyomórészt a nemzetközi jogba garanciarendszerekkel és szankciókkal övezve kerülnek be, elkerülve a *lex imperfectákból* eredő problémákat.²³ Másként alakult ez a kollektív – azon belül pedig a kisebbségi – jogokat tárgyaló szabályok esetén. A *pacta sunt servanda* elve nyilvánvalóan kevésnek bizonyul, ha az állam nemzeti érdekeivel kerül ellentétbe, még akkor is, ha a modern felfogás szerint egy nemzet érdekével sem lehet ellentétes, hogy állampolgárai számára kívánatos legyen szülőföldjükön maradni. Ahhoz, hogy a természetes és elidegeníthetetlen emberi jogok minden polgár esetében megkérdőjelezhetetlenek legyenek, szükségesek ún.

²² Uo. 36–40.

²³ Kovács Péter: A kisebbségi jogok nemzetközi garanciái. In: *Magyar Kisebbség* 1. évf. 1. 1995.

pozitívan diszkriminatív szabályok, melyek a jogegyenlőséget segítik elő. Ezek kialakulása hosszú és korántsem lezárt folyamat.

A modern nemzetközi kisebbségvédelmi jog az első világháborút követően alakult ki. A világégést követő határrendezések eredményeként számos új kisebbség született. Védelmük a két világháború közötti időszakban a békeszerződéseken, a kisebbségvédelmi egyezményeken alapult, melyeket a Nemzetek Szövetsége ellenőrzött. A kisebbségvédelemmel a nagyhatalmak a béke biztosítására törekedtek, és azoknak a népeknek kívántak elégtételt nyújtani, amelyek nem élhettek önrendelkezési jogukkal. A kialakuló kisebbségvédelmi rendszer egyik legfontosabb kérdése az volt, hogy vajon képes lesz-e a nemzetállami eszméket dédelgető Közép- és Kelet-Európán a tolerancia jegyében kikényszeríteni a nemzetiségek érdekeit, diszkriminációjuknak gátat szabni. Gondoljunk csak a létrejövő II. Lengyel Köztársaságra, és a világháború végén fennálló körülményekre. Az ország keleti részeire, Kelet-Galíciára, és Volhíniára igényt tartottak egyrészt a lengyelek, akik vissza szerették volna szerezni a XVIII. század óta orosz megszállás alatt tartott területeiket. Kísérletet tettek a függetlenedésre a többséget alkotó és – megkésett – nemzeti ébredésükben bontakozó ukránok. Mindemellett az oroszok továbbra is uralmuk alatt kívánták tartani e földeket. Mindhárom nemzet kizárólagos jogosultságot akart a keleti végek ezen részei felett. A többséget alkotó, de önálló állammal nem rendelkező ukránok végül kimaradtak a döntéshozatalból. E vegyes lakosságú területet a lengyelek és szovjetek osztották fel egymás között.

4.1 Anyagi jogi szabályok

A háborúban kimerült országoknak ilyen körülmények között kellett a békét biztosító megállapodásokat végig vinni. A rendszer lényegében bilaterális és multilaterális egyezményekre támaszkodott, melyek nem voltak általános érvényűek, hanem országok meghatározott csoportjára vonatkoztak, és ahogy már említettem, a Nemzetek Szövetségének védelme alá helyezték őket. Az elsődleges jogforrásokat az *államok*

közötti szerződések biztosították, míg az alaki jogi szabályokat a Népszövetség által hozott határozatok között találhatjuk, melyek a szerződések betartását kívánták előmozdítani. Az anyagi jog legfontosabb forrásai az ún. *kisebbségi szerződések*, valamint a *békeszerződések* egyes fejezetei. Ezek nem voltak általános érvényűek, a kisebbségi szerződések esetében a szerződő felek a szövetséges és társult hatalmak, valamint jellemzően azok az államok voltak, amelyek új területekkel gyarapodtak, és ezzel együtt nagyszámú kisebbség került határain belülre. Ezeknek alapjául a II. Lengyel Köztársasággal 1919. június 28-án megkötött szerződés szolgált (a két világháború közötti időszakban, európai viszonylatban az egyik legnagyobb számú kisebbséggel rendelkező ország lett). A megállapodás két fejezetből állt, melynek első részében tárgyalták azokat az alapvető jogokat, melyeket az államnak be kell tartania, és amelyekkel semmilyen szintű jogszabályi rendelkezés nem lehet ellentétes. Ez az előbb említett szerződés esetében az első 12 cikkelyben került részletes kifejtésre. Első részében rögzítésre kerültek az alapvető jogok, úgy, mint az élet és szabadság védelme, a szabad vallásgyakorláshoz való jog. Ezeket Lengyelországnak: állampolgárai számára születésre, nemzetiségre, nyelvre, fajra, vagy vallásra tekintet nélkül biztosítania kellett. Garantálnia kellett, hogy az új államhatárokon belüli nemzetiségek *ipso facto* teljes jogú állampolgáraivá válnak, amennyiben a lengyel állampolgárságot választják. A törvény deklarálta az alapvető polgári és politikai jogok terén az egyenlőséget, azonban bizonyos jogosultságok érvényesítéséhez pl. anyanyelvi oktatás, követelményeket támasztott. Ezeket a „jelentős”, illetve „számottevő” szavak használatával jelölte (pl. „jelentős számú kisebbség jelenléte esetén [...]”), így gyenge normativitással rendelkeztek ezek a *soft law*, vagyis puha jog típusú dokumentumok.²⁴

A vesztes államokkal megkötött békeszerződések szintén tartalmaztak kisebbségvédelmi rendelkezéseket. Ezek egy része ugyancsak a Nemzetek Szövetségének oltalma alatt állt, ezen túlmenően pedig tartalmaztak olyan rendelkezéseket, amelyeken keresztül a megcson-

²⁴ Lengyelországgal Versailles-ban 1919. június 28-án megkötött szerződés: Traktat między glównymi mocarstwami sprzymierzonemi i stowarzeszonemi a polską, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 r., Dz.U. 1920, nr 110, poz. 728.

kított országok kaptak garanciát arra, hogy az államok nemzetközi jogi kötelezettséget vállalnak majd a nemzetiségeik védelme érdekében. Ezen rendelkezések eredményeként a békeszerződés alanyai is hivatkozhattak az egyes kisebbségvédelmi szerződésekben vállalt kötelezettségekre.²⁵ Elnézve ezeket a szerződéseket, azt láthatjuk, hogy elméletileg együtt biztosíthatók volna a kisebbségek védelmét. Az előbbieken kívül voltak speciális kisebbségvédelmi tárgyú szerződések, melyek azzal a céllal születtek, hogy a kisebbségvédelmi szerződéseket, valamint a békeszerződéseket kiegészítsék.²⁶ Mindezek mellett még léteztek egyoldalú nyilatkozatok is, melyeket a Népszövetség előtt tettek az adott országok. A deklarációkra – akár kimondatlanul is – gyakran a Népszövetségbe történő felvétel kritériumaként tekintettek. Valamennyi jognyilatkozat közös jellemzője, hogy bennük az államok önként korlátozzák szuverenitásukat.²⁷

4.2 Alaki jogi szabályok

A következőkben arra szeretnék rátérni, hogy mit is jelent a Nemzetek Szövetségének védelme, melynek három variánsa is volt, azonos céllal. Először is az előbbieken tárgyalt nemzetközi jogi rendelkezéseket a Nemzetek Szövetségének Tanácsa hozzájárulása nélkül nem lehetett megváltoztatni. Másodszor a Tanács bármely tagja felhívhatta a figyelmet a rendelkezések megsértésére, amelynek orvoslására a Tanács utasításokat adhatott. És végül itt jön be a képbe a védelem harmadik szintje. Amennyiben valamely tény, vagy jogkérdésben a Tanács és egy adott állam nem értett egyet, bármelyik fél fordulhatott az Állandó Nemzetközi Bírósághoz, amelynek döntése ellen fellebbezni nem lehetett. Bár kötelező érvényű döntésekről beszélünk, azok be

²⁵ Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet. 2003. 79–175.

²⁶ Pl. Svédország és Finnország közötti megállapodás, a Népszövetség jóváhagyásával, mely alapján az Åland-szigetek autonóm státuszt kapott (1921. június 27).

²⁷ Szalayné 2003, *i.m.* 79–175.

nem tartását szankcionálni nem tudták, egyedül a Népszövetségből való kizárással lehetett nyomást gyakorolni. Mindez rendben is lenne azonban történetesen a célzott alanyok, a kisebbségek nem rendelkeztek nemzetközi jogalanyisággal, így az előbbieken vizsgált kisebbségi tematikájú klauzuláknak csupán „tárgyai” voltak. Mivel ilyen formán perképeséssel sem rendelkeztek, petíciójuk informális volta azt a célt szolgálta, hogy felhívja a Tanács figyelmét a jogsértésekre. Ennek példája az Ukrán Nemzeti Demokrata Szövetség, az UNDO Népszövetség előtti tiltakozása az 1930. évi lengyel pacifikációs akciók ellen. Keresetükre azonban érdemleges választ nem kaptak (a rendteremtést elítélték, azonban a lengyel kormány védelmében arra is felhívták a figyelmet, hogy ezt szabotázsakciók előzték meg). Ennek okát abban kereshetjük, hogy döntéseik alapja nem csak a tiszta jog volt, hanem szerepet játszott a politika is. Mivel határozataikat kikényszeríteni nem tudták, azok gyakran kompromisszumon alapultak. Az 1930-as években a Népszövetség egyre inkább elveszítette a befolyását, és egyre kevésbé tudott hatással lenni a kisebbségek helyzetére. Koordinációjában kialakult kisebbségvédelmi rendszert számos kritika érte. Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a kisebbségvédelmi szerződések alanyai sem üdvözölték különösebben a szerződéseket. Míg a nagyhatalmak úgy látták, hogy a világháború tanulságul szolgált arra, hogy a szuverenitás eddigi abszolút jellegét korlátozni kell, addig a kisebbségi kérdésekben érdekelt államok éppen csak elnyert függetlenségük korlátjaként értékelték a rendelkezéseket, melyek egyébként a döntéshozókat nem kötötték saját kisebbségeikkel szemben. A győztes nagyhatalmak célja a politikai stabilitás megteremtése, és nem a kisebbségek valódi védelme volt, azonban, mivel a korábbi birodalmak helyére soknemzetiségű államok jöttek létre, kénytelenek voltak garanciákat nyújtani nekik.²⁸

²⁸ Uo. 79–175.

4.3 Változások a második világháború után

Röviden fontos még beszélni arról is, hogy milyen irányba fejlődött a kisebbségvédelem a II. világháborút követően, annak szörnyű tapasztalataival. 1945 után a prioritások megváltoztak és a középpontba az emberi jogok, az egyén védelme került. A Népszövetség helyét a XX. század második felében az Egyesült Nemzetek Szervezete vette át. A szervezet égisze alatt azonban inkább csak kisebbségvédelmi természetű, vagy kisebbségvédelmet valamilyen formában magukba foglaló rendelkezések születettek, önálló egyezménybe érdekeiket nem foglalták. Az ENSZ Alapokmányának kodifikátorai azon a véleményen voltak, hogy az alapvető emberi jogok védelme elegendő lesz a kisebbségek biztonságának megteremtéséhez. Ebből az alapvetésből indultak ki az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának* 1948. december 10-i elfogadásakor.²⁹ A megalkotott részletes emberi jogi katalógus örökérvényűségét ezen univerzális jellege adja. Kidolgozásának voltak olyan fázisai, amikor esély mutatkozott arra, hogy egy kisebbségi klauzula is helyet kap a nyilatkozatban, azonban erre – részben a nyugati hatalmak érdektelensége, részben az érintett államok ellenállása miatt – nem került sor.³⁰ Az ENSZ-nek – szigorúan az egyéni jogok szintjén maradván – született több olyan dokumentuma, mely a kisebbségvédelmet is érintette. Ilyen volt az *1948. december 9. napján kelt, a népirtás büntetnének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló egyezmény*, amely tárgyakként a nemzeti, népi, faji vagy vallási csoportokat nevezi meg II. cikkében.³¹ Hasonló keretek között a fajon, bőrszínen, nemen, nyelven, valláson, politikai vagy bármilyen egyéb véleményen, nemzetiségi vagy társadalmi származáson, vagyoni helyzeten vagy születésen alapuló diszkrimináció tilalmára hívja fel a figyelmet az *1964. évi az ok-*

²⁹ Ellenszavazat nem volt, nyolc ország tartózkodott: Szovjetunió, Belorusszia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Ukrajna, illetve Dél-Afrika és Szaud-Arábia.

³⁰ Szalayné 2003, *i.m.* 149.

³¹ 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népirtás büntetnének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. Letöltés helye: www.net.jogtar.hu/, letöltés ideje: 2021.05.17.

tatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló egyezmény.³² Talán a kisebbségi jogvédelemmel legközelebbi rokonságban az 1965. december 21-én elfogadott egyezmény a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló dokumentum áll.³³ Első cikke értelmében a különbségtétel tilalmának alapjául a következő attribútumokat jelöli meg: faj, bőrszín, leszármazás, nemzetiségi vagy etnikai származás. Szintén a korábbiakhoz hasonlóan kötelezettséget vállalnak a gazdasági, szociális és kulturális jogok biztosítására az 1966. évi egyezségokmányban, melyben kiemelik, hogy mindezeket fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi származásra, vagyoni helyzetre, születésre, vagy minden egyéb helyzetre tekintet nélkül valamennyi részes államnak biztosítania kell. Ezen egyezményekről általánosságban azt lehet mondani, hogy valamennyi tiltja a diszkriminációt, senkit nem lehet meghatározott tulajdonságok mentén hátrányosan megkülönböztetni. Azonban – ahogy azt már fentebb említettem – ezek a jogok nem a kisebbségek kifejezett védelmét szolgálták, és mivel egyebek között az utóbbi rendelkezésben második generációs jogok biztosítását tárgyalják – melyek rendszerint nem alanyi jogok, úgymint pl. a munkához való jog – így peres úton sem érvényesíthetők.³⁴ Az egyezmények olyan rendelkezéseket tartalmaznak, melyek az egyének védelmét biztosították, azonban nem voltak elegendőek egy közösség védelmére, annak ellenére, hogy a felsorolt attribútumok a kisebbségek definiálásakor is kulcsfontosságú szerepet játszanak. Ezen túl, bár a kisebbségvédelemnek szükséges, azonban nem elégséges feltétele a megkülönböztetés tilalma.

Míg az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatába még nem kerülhetett be, az akkor már megfogalmazott kisebbségvédelmi klauzula, addig a *Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának* 27. cikkébe,

³² 1964. évi 11. törvényerejű rendelet az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló egyezmény kihirdetéséről. Letöltés helye: www.net.jogtar.hu/, letöltés ideje: 2021.05.17.

³³ 1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New York-ban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. Letöltés helye: www.net.jogtar.hu/, letöltés ideje: 2021.05.17.

³⁴ Majtényi Balázs: Az ENSZ és a kisebbségek védelme. In: *Kisebbségkutatás* 12. évf. 1. 2003, 167–177.

szinte azonos tartalommal már rögzítést nyertek a jogok. Az egyezség-
gokmányt 1966. december 16-án fogadták el, azonban tíz évnek kellett
eltelnie, hogy végre, 1976-ban hatályba is lépjen, az ominózus cikk pe-
dig következőképpen hangzik:

„Olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebb-
ségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem
lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival
együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják
és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”³⁵

Az ENSZ lehetőségei – épp világszervezet jellegénél fogva – korlá-
tozottak voltak. Nem lehetett tőle elvárni, hogy valamennyi kisebb-
ség számára egyformán értékes szabályokat hozzon. Ehhez képest az
európai kisebbségekre szabott rendelkezés remélhető egy olyan intéz-
ménytől, mint az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet
– későbbi nevén Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet –
(amely valójában nem volt nemzetközi szervezet).³⁶ A XX. század má-
sodik felére datálható működésük során számos olyan dokumentumot
kiadtak, amelyek tartalmi szempontból haladást jelentenek a kisebbsé-
gi kérdés előremutató megoldásához. Gyengeségük – és talán merész-
ségük is – azzal magyarázható, hogy ezek jogi kötőerővel nem rendel-
keztek. Ilyen dokumentumok voltak például a Helsinki Záróokmány,
1989. évi Bécsi találkozó záródokumentuma, vagy sok más mellett még
az 1990. évi Koppenhágai Dokumentum.³⁷

Az 1990-es években a Szovjetunió széthullásával a kisebbségi kér-
dés újult erővel került középpontba a *ius gentium* világában. Ez a vál-
tozás adott lendületet az Európa Tanácsnak, melyhez több fontos ki-

³⁵ 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülésza-
kán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezsé-
gokmánya kihirdetéséről. Letöltés helye: www.net.jogtar.hu/, letöltés ideje: 2021.05.17.

³⁶ Kelet és Nyugat multilaterális tárgyalási fórumaként szolgált az Európai Biztonsá-
gi és Együttműködési Értekezlet. www.vienna.io.gov.hu/ebesz-tortenete.

³⁷ Majtényi Balázs – Vizi Balázs: *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai*. Budapest:
Gondolat Kiadó – MTA Jogtudományi Intézet – MTA Kisebbségkutató Intézet. 2003.
188–210.

sebbségeket védő egyezmény kapcsolódik, mégpedig a *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája* (1993), valamint a *Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről* (1995). Úgy tűnt megoldani látszik azokat a problémákat, hogy egyrészt nem volt egy a kisebbségek jogait egységesen rendező dokumentum, másrészt, hogy az eddigiek csak *soft law* dokumentumokként, ajánlásokként léteztek, nem rendelkeztek monitoring rendszerrel. Ehhez képest az Európa Tanács szervezetében elkészített dokumentumok egyik legnagyobb előnye, hogy rendelkeznek kontroll mechanizmussal, amely lehetővé teszi a rendelkezések betartásának ellenőrzését. Mindezek azonban még mindig nem bizonyulnak kellőképpen hatékonyaknak, mert a kivitelezhetőség, ellenőrizhetőség is számos sebből vérzik. Így összességében elmondhatjuk, hogy bár pozitív irányú lépések történtek a kisebbségi jogok terén, ezek inkább óvatos kísérletek, mintsem drasztikus lépések a gyakran veszélyeztetett, megmaradásukért küzdő kisebbségek életében.

5 Konklúziók

Annak érdekében, hogy az első világháborút követően a béke fenttartható legyen, és a területi *status quo* rögzüljön, szükség volt a mindenkori kisebbség-többség viszonyának rendezésére. Ezen szempont tette indokolttá, hogy a háborút lezáró békeszerződések a kisebbségi jogok kérdését is megkísérelje rendezni, mely folyamat új impulzust kapott a délszláv háborúval és a szovjet unió felbomlásával. Mindaddig, amíg ezeket belügyi kérdésként kezelik, és a nemzetközi közösség a be nem avatkozás főszabályát tartja szem előtt - illetve amíg a nemzeti kisebbségek fogalmának definiálására sem születik konszenzus az államok között -, addig a nemzetiségek léte veszélyeztetve van. Ezeket a folyamatokat jól szemléltetik az ukrajnai lengyelek és magyarok létszámadatairól szóló statisztikák.

A XX. század elején tett lépések elindították azt a folyamatot, amely nemzetközi szintre emelte a kisebbségvédelmet. Először került sor kisebbségi tárgyú normatív szabályok megalkotására a nemzetközi

rendszerben, ugyanakkor ezek kikényszeríthetősége továbbra sem lehetséges általános jelleggel. A II. világháborút követően a prioritások megváltoztak és a középpontba az emberi jogok egyén védelme került, benne a kisebbséghez tartozó személyek emberi jogaival. Ezzel a nemzeti kisebbségek védelme jelentősen átalakult. A XX. század során meghozott döntések alapján – bár ma már túlhaladott a gondolat, hogy a *lex imperfecta*-k nem minősülnek jogi normáknak – látható, hogy a nemzetközi szerződések alaptézise, vagyis a *pacta sunt servanda* elve jogkövetkezmények nélkül nem éri el kívánt hatást. A nemzeti kisebbségeket érintő számos kérdés mind a mai napig nem rendezett, annak ellenére sem, hogy több olyan kezdeményezés volt már, amely igyekezett felkarolni és a nemzetközi szervezetek figyelmét felhívni a kisebbségek problematikus helyzetére. A jelen tanulmányban feltett kérdések aktualitása továbbra is fennáll, és a történelmi eredmények fényében szükséges ezeket – a kisebbségek hatékony védelme érdekében – újragondolni.

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris kiadó. 2006.
- Bihari Mihály: *Politológia. A politika és a modern állam. Pártok és ideológiák*. Budapest: Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó. 2013.
- Eberhardt, Piotr: Ludność Polska na Białorusi, Litwie i Ukrainie według ostatnich spisów powszechnych In: *Roczniki Nauk Społecznych*. Tom XXXIII, zeszyt 1 – 2005. 145-163.
- Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása, és a nemzetiségi kérdés*. Budapest: NAP Nyomda. 1912.
- Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Pro minoritate könyvek. Budapest: Osiris Kiadó. 1996.
- Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest: Osiris Kiadó. 2011.
- Majtényi Balázs – Vizi Balázs: *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Jogtudományi Intézet – MTA Kisebbségkutató Intézet. 2003.
- Molnár D. István: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram. 2018.
- Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet. 2003.
- Smith, Anthony D.: A nemzetek eredete. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Rejtjel. 2004, 206-209.
- Stępień, Stanisław (szerk.): *Polacy na Ukrainie. Zbiór dokumentów cz. 3. lata 1945-1991. T II*. Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy. 2017.
- Kiss Gy. Csaba: Nemzet, függetlenség, Közép-Európa. In: *Hitel* 28. évf. 2. 2015.
- Kiss Gy. Csaba: Vázlat a nemzeti kisebbségről. In: *Educatio* 1993/2.
- Kovács Elemér: Így látjuk mi. A kárpátaljai magyarság értékrendje. In: *Kárpátaljai Szemle* IV/6. 1996.
- Majtényi Balázs: Az ENSZ és a kisebbségek védelme. In: *Kisebbségkutatás* 12. évf. 1. 2003.

Internetes hivatkozások

Capotorti, Francesco: Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. New York: United Nations. 1979, 96. Letöltés helye: <https://undocs.org/>, letöltés ideje: 2020.04.22.

Kovács Péter: A kisebbségi jogok nemzetközi garanciái. In: *Magyar Kisebbség* 1. évf. 1. 1995. Letöltés helye: <http://epa.oszk.hu/>, letöltés ideje: 2020.04.22.

Всеукраїнський перепис населення. Letöltés helye: <http://ukrcensus.gov.ua/>, letöltés ideje: 2020. 11.01.

Jogszabályok

A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény. Letöltés helye: <https://net.jogtar.hu/>, letöltés ideje: 2020.04.22.

Traktat między głównymi mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a polską, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 r., Dz.U. 1920, nr 110, poz. 728. Letöltés helye: <http://isap.sejm.gov.pl/>, letöltés ideje: 2020.04.22.

1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népirtás büntetének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. Letöltés helye: <https://net.jogtar.hu/>, letöltés ideje: 2021.05.17.

1964. évi 11. törvényerejű rendelet az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló egyezmény kihirdetéséről. Letöltés helye: <https://net.jogtar.hu/>, letöltés ideje: 2021.05.17.

1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New York-ban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. Letöltés helye: <https://net.jogtar.hu/>, letöltés ideje: 2021.05.17.

1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről. Letöltés helye: <https://net.jogtar.hu/>, letöltés ideje: 2021.05.17.